

Mark Heirman

Religieus geweld

bij joden, christenen en moslims

Houtekiet

Antwerpen/Utrecht

*Opgedragen aan alle joden,
christenen en moslims
die in vrede en gerechtigheid samenleven*

© Mark Heirman/Linkeroever Uitgevers nv 2013
Houtekiet, Katwilweg, 2 bus 3, B-2050 Antwerpen
www.houtekiet.com
info@houtekiet.com

marc.heirman@skynet.be

Omslag Pascal Van Hoorebeke
Omslagfoto © Victoria German / Dreamstime.com
Opmaak www.intertext.be
Illustraties Gustave Doré (1832-1883) © Corbis (blz. 8, 82, 182)
& © iStockphoto (blz. 40, 68, 138, 154)

ISBN 978 90 8924 253 2
D 2013 4765 21
NUR 680

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint,
microfilm or any other means, without written permission of the publisher.

Inhoud

Ter inleiding 9

1 | *Deus lo vult*. God wil het 15

Clermont-Ferrand 16

Met apocalyptisch enthousiasme 20

Jeruzalem bevrijd 23

2 | Het leidmotief van de westerse middeleeuwen 27

De strijd om de Latijnse vorstendommen 30

Van Constantinopel naar Egypte 33

Mongolen en mammelukken 36

3 | Christelijke precedenten en zijsporen 41

De Byzantijnse kruistochten 44

De herovering van Sicilië en het Iberisch schiereiland 48

Een kruistocht tegen de katharen 51

4 | Het Hebreeuwse fundament 55

Heilige oorlogen 57

Hebreeuwse voorgangers 60

Apocalyptische tijden 63

5 | De islamitische *jihad* 69

Het Arabische gouden tijdperk 72

Turken, Mongolen en mammelukken 75

Tegen de Europese veroveraars 78

6 | Tot de tanden gewapende monniken 83

Hospitaalridders en tempeliers 86

Teutoonse en andere ridders 89

Islamitische varianten 92

7 | De Euro-Turkse krachtmeting 97

Het Turks-Osmaanse rijk 101

Het Osmaanse hoogtepunt: 1453-1683 103

De langzame Turkse terugtocht 106

8 | De Spaanse en Portugese *conquistadores* 111

Het Portugese zeerijk 115

Spaans-Amerika veroverd 118

Een missionaire ramp 121

9 | De Franse triomfboog 125

Napoleon in Caïro 128

Het Frans-Engelse oriëntalisme 131

Het Franse imperium 133

Lavigerie in Algiers 135

10 | De Britse opmars naar het Midden-Oosten 139

De Osmaanse zwanenzang 143

De Brits-Russische tweestrijd 146

Allenby in Jeruzalem 149

11 | Het Arabische en islamitische dieptepunt 155

De hele wereld onder westerse voogdij 159

De communistische tragedie 162

De Israëliëse kers op de taart 166

12 | Verdwaald tussen twee werelden 169

Een eerste Arabische Lente 172

Meegesleept in een wereldwijde Koude Oorlog 175

Israël en Palestina: seculiere kansen gemist 179

13 | Het fundamentalistische gif 183

Een wereldkerk vol fundamentalisten 186

Het Amerikaanse fundamentalisme 190

Het islamitische radicalisme 192

Israëliëse visioenen en nachtmerries 195

14 | Het Westen dominantier dan ooit 199

De sterkste wereldmacht ooit 202

De nieuwste kruisvaarders 204

Zachte macht, *soft power* 209

15 | Het monotheïstisch dilemma 213

Het bloed der martelaren 216

Goden tussen hemel en hel 221

Hoe religies omgaan met geweld 225

Religieuze geweldenaars in de lift 229

Lectuur 233

Vier leiders van de eerste kruistocht (1096-1099)

Ter inleiding

Das Wahre ist das Ganze.

Het ware is het geheel

GEORG W.F. HEGEL

Klassieke historici spijkeren de kruistochten vast op de jaren 1096-1291. Die uitersten zijn pertinent onjuist. Er waren al kruistochten vóór 1096, zonder dat die naam gebruikt werd, zeker in de Byzantijnse wereld. En geen westerling heeft in 1291 de kruistochten afgeblazen. Minstens nog twee eeuwen lang bewogen de pausen hemel en aarde om het Heilig Land alsnog op de moslims te heroveren. Nadien hernam de islamitische wereld het initiatief, zeker nadat de Osmaanse of Ottomaanse sultan in 1453 Constantinopel veroverde. Op dat moment zaten de Turken al honderd jaar op de Balkan. Zo verlegde de sultan de middeleeuwse strijd tussen christenen en moslims van het Midden-Oosten naar Europa. Voor westerlingen was een defensieve kruistocht in eigen huis zo mogelijk nog heiliger dan hun middeleeuwse exploitatie overzee. Zelfs de pausen zagen geen verschil. Voor de strijd tegen de Turken in Centraal-Europa en op de Balkan verleenden de pausen de westerse troepen dezelfde spirituele voorrechten: een volle aflaat en de kwijtschelding van hun schulden, naast de veiligheid van hun aardse bezittingen.

Wat in historische omschrijvingen van de middeleeuwse kruistochten wel klopt, was de samenhang van de jaren 1096-1291. Onmiskkenbaar was het voor christenen een door God gewilde heilige oorlog, maar nooit eerder namen pausen daarvoor het initiatief en zag een paus zichzelf als de spirituele leider van de kruistocht. Van Urbanus II in 1096 tot Nicolaas IV in 1291 week geen van de 32 betrokken pausen daarvan af. Het waren ook kruistochten met de-

zelfde feodale hoofdrolspelers en dezelfde figuranten, aan beide kanten van de gelovige frontlijn.

Die vormgeving overleefde de middeleeuwen niet. Geen renaissancepaus kon zich in de 15de eeuw nog langer het gezag aanmeten van een Gregorius VII in de 11de of een Innocentius III in de 13de eeuw. Omgekeerd werden Europese vorsten in de late middeleeuwen veel machtiger dan hun voorgangers die nog moesten wijken voor hun belangrijkste baronnen, graven of hertogen. Derhalve steunden of lanceerden kerken en staten in latere tijden andere heilige oorlogen, waarin de nationale staten steeds meer te zeggen kregen. Vooral hun oorlogen tegen de Turken gaven de Europese legers in de 16de en 17de eeuw nog een geur van heiligheid mee. Dan herinnerden de pausen zich hun middeleeuwse voorgangers en was de geest van de kruistochten nooit ver weg. Minder bekend bleef de kruisvaardersretoriek van de Spaanse en Portugese *conquistadores*, al laafden de eerste Europese veroveraars van zoveel nieuwe werelden zich aan dezelfde bronnen als hun middeleeuwse voorgangers. Centraal stonden de militante verdediging van het christelijke gemeenebest en de offensieve uitbreiding ervan.

Zo overleefde de geest van de kruistochten ook de grootste schokken van de voorbije vijf Europese eeuwen: de reformatie, de godsdienstoorlogen, de verlichting, de Franse en Amerikaanse revoluties en de industriële revolutie. Weliswaar werd het christelijke gemeenebest in de 19de eeuw gesecculariseerd tot de westerse beschaving, vaag genoeg om ook niet-gelovigen aan te spreken. In dat christelijk gemeenebest moesten de pausen hun directe politieke macht inleveren. Die stap opzij was in hun voordeel, sinds de moderne staten veel grotere legers konden mobiliseren dan hun feodale voorgangers. Pas dan beseften de pausen dat de westerse mogendheden, militair gesproken de sterkste machten ter wereld, hun belangen en die van het christelijke gemeenebest veel effectiever kunnen verdedigen dan een middeleeuwse kruistocht.

Verwijzingen naar de kruistochten gingen in het Westen ondergronds, al hebben christelijke fundamentalisten daar geen moeite mee. Ook voeren Amerikaanse presidenten de strijd tegen hun vijanden graag in pseudo-religieuze termen. Bekend bleef de toespraak van president Reagan in maart 1983, toen Reagan zijn toenmalige tegenstanders en vooral de Sovjet-Unie omschreef als *The Empire of Evil*, het rijk van het kwaad. Achttien jaar later en nog vóór 11 september 2001 groef president Bush junior in januari 2001 in zijn eerste *State of the Union* de strijdbijl op met een forse uitval tegen *The Axis of Evil*, de as van het kwaad. Tot die as behoorden 'schurkenstaten' zoals Irak, Iran en Noord-Korea (later ook Afghanistan). Dat bleef een religieuze taal die

elke Amerikaanse christen meteen begreep. Amerikanen voeren sindsdien een oorlog tegen het terrorisme, een *War on Terror*. De Vlaamse buitenland-journalist Jef Lambrecht had het over 'de heilige wereldoorlog'. Robert Fisk, al dertig jaar lang een Britse correspondent in het Midden-Oosten, hield het bij 'de grote beschavingsoorlog'.

Ook moslims voerden altijd al heilige oorlogen – de *jihad* – en doen dat vandaag nog, alsof christenen en moslims teren op een dubbele traditie, in beide gevallen met joodse wortels in de Bijbel of het christelijke Oude Testament. Het is die heilige oorlogstraditie die in dit boek centraal staat. Die traditie wordt gedragen door de monotheïstische religies die stellen dat er niet alleen rechtvaardige maar ook *heilige* oorlogen zijn. Voor gelovigen zijn het oorlogen die zich op het gezag van de Allerhoogste beroepen, door Hem gewild, door Hem gezegend, in Zijn naam gevoerd, door Hem bevolen, door Hem beloond. In afwachting dat Hemelse Legerscharen het Godsrijk op deze wereld voltooiën. Het lijkt wel de prijs die gelovigen voor het monotheïsme betalen. Als er slechts een God is, is er ook maar een wereld, die best naar Zijn inzichten bestuurd en gezuiverd wordt.

Wel steunt dit visioen vandaag aan christelijke kant op een bijzonder seculiere basis, maar de westerse hang naar de wereldheerschappij werd door deze secularisatie alleen maar versterkt. Nog altijd beheerst het christelijke Westen, niet het islamitische Oosten, het wereldtoneel. Onder de tien meest bewapende staten wereldwijd is er maar een islamitisch land, Saudi-Arabië, een land dat olie genoeg heeft om er alle wapens op de wereldmarkten mee te kopen die het in huis wil. De negen andere zijn westerse staten, te beginnen met Amerika – veruit het meest bewapende land ter wereld, goed voor meer dan 40 procent van alle militaire uitgaven wereldwijd – Frankrijk en Engeland. Ze worden gevolgd door Rusland en Duitsland, voor moslims even christelijke naties als Frankrijk en Engeland. Amerika, Rusland, Engeland en Frankrijk waren tegelijk de eerste landen die sinds 1945 massaal kernwapens produceerden, de eerste massavernietigingswapens. Nog altijd zijn het vier van de vijf permanente leden van de VN-Veiligheidsraad (het vijfde lid is China) die met een individueel veto elke beslissing in de Veiligheidsraad kunnen torpederen. Dat dit landen blijven met christelijke wortels is een *understatement*. Dat geldt zeker voor Amerika, qua geloofspraktijk misschien wel het meest christelijke land ter wereld, al telt het land meer dan drieduizend christelijke kerken.

Aan islamitische kant waren het de voorbije decennia kleine groepen terroristen die vaak met uiterst primitieve middelen – gekaapte vliegtuigen, stan-

leymessen, een simpele bom in een alledaagse rugzak – spectaculaire aanslagen pleegden. Dat deden ze op 11 september 2001 in New York en Washington, op 11 maart 2004 in een treinstation in Madrid, op 7 juli 2005 in de Londense metro en op een dubbeldekbuss. Gelijkaardige aanslagen in Moskou werden in die jaren aan Tsjetsjenen toegeschreven, na de Tsjetsjeense oorlogen in de Kaukasus die door de Russische president Jeltsin begonnen werden en door Poetin werden afgewerkt. Bij al deze aanslagen vielen hooguit enkele duizenden doden, slechts een fractie van de dodelijke slachtoffers in Tsjetsjenië en van de honderdduizenden islamitische doden in Afghanistan en Irak.

Tijdens de vijf eeuwen dat het Westen de hele wereld veroverde, van de 15de tot de 20ste eeuw, heeft geen christelijke kerk een westerse veroveraar ooit teruggefloten. Zolang elke militaire verovering voor de kerken nieuwe *missiegebieden* ontsloot, deden kerken en missies graag een oogje dicht voor de kwalijke kanten van de veroveraars. Dat deden ze zelfs in Congo, waar de eerste Belgische missionarissen – vooral witte paters, scheutisten en jezuiteten – tijdgenoten waren van Leopold II tijdens de 23 jaar van diens Congolese alleenheerschappij (1885-1908). Nooit telden zendelingen de miljoenen Congolezen die de onverzadigbare koninklijke hebzucht naar rubber en ivoor en vele andere calamiteiten niet overleefden.

Bovendien constateerden de christelijke kerken dat de moderne westerse mogendheden met onvoorstelbaar succes het werk van de middeleeuwse kruistochten voltooiden. De middeleeuwse kruistochten bleven het werk van loslopende krijgsheren die eerst zelf een strijdmacht moesten rekruteren, opleiden en bewapenen, voor ze ten aanval trokken. In een wereld zonder staten en zonder staande legers, hielden alleen de pausen de kruisvaarders enigszins onder controle, in afwachting dat de eerste Europese staten in de 15de eeuw sterk genoeg stonden om 'de pauselijke doelstellingen' tegenover de moslims over te nemen.

Joden en moslims werden effectief uit Spanje en Portugal verdreven. In Wenen weerden de Habsburgers de Osmaanse sultan af, om nadien de Osmaanse invloed op de Balkan terug te dringen. Spaanse en Portugese veldheren en admiraals, in dienst van de kroon, veroverden voor het Westen een eerste wereldrijk. En vooral Engeland en Frankrijk, de Oostenrijkse Habsburgers en de Russische tsaren kregen na de Eerste Wereldoorlog de hele moslimwereld op de knieën, van Marokko tot Manilla. De centrale doelstelling van alle middeleeuwse kruisvaarders, de moslims te onderwerpen, bleek in 1918 voor het eerst een haalbare zaak. Die volledige onderwerping van de islamitische wereld door westerse mogendheden, in 1948 bekroond met de her-

stichting van Israël, was natuurlijk geen blijver. Het kostte de moslimwereld bloed en tranen om de herinnering aan die schande weer uit te wissen. Zeker toen bleek dat de westerse mogendheden in de islamitische wereld *überhaupt* geen democratieën installeerden. Dat was nooit hun bedoeling geweest. Democratie bleef voor het Westen hooguit een constructie voor eigen gebruik, na 1945 moeizaam afgedwongen van dezelfde antidemocratische stromingen die het Westen in de niet-Europese wereld vrij spel gaven.

Het absolute doelwit van de Latijnse kruistochten in de jaren 1096-1291, vaak geleid door Fransen en Engelsen, was Jeruzalem en bij uitbreiding het Heilig Land. Dat doel is hun in 1291 ontglipt. Toch waren het Franse en Engelse handelscompagnieën die in de 16de eeuw gestaag de weg naar de Levant terugvonden, nog in de hoogdagen van het Turks-Osmaanse rijk. Al in de 19de eeuw palmde Frankrijk en Engeland brokstukken van het Osmaanse rijk in, vooral in Noord-Afrika. Tenslotte lieten de nederlaag en desintegratie van het Turks-Osmaanse rijk in 1918 Frankrijk en Engeland toe het hele Midden-Oosten onder elkaar te verdelen.

In het cruciale interbellum (1918-1940) concentreerde Frankrijk zich het meest op de resterende christelijke gemeenschappen in het Midden-Oosten, buiten Egypte het talrijkst in Syrië en Libanon. Vanuit zijn puriteins verleden trok Engeland de kaart van westerse Joden die droomden van een terugkeer naar het land dat hun verre voorouders in Romeinse tijden moesten verlaten. Al in het interbellum maakten teruggekeerde Joden in Palestina het verschil. Ondanks de schijn van het tegendeel, omdat Londen in Palestina volgens zionisten nooit genoeg Joodse immigranten ontving, dankte de Joodse gemeenschap in Palestina haar onafhankelijkheid in 1948 nog het meest aan de Britse mandaathouder.

Is het zo vreemd dat Palestijnen en Arabieren de herstichting van de staat Israël in 1948 wel eens vergelijken met de Latijnse vorstendommen die kruisvaarders er van de 11de tot de 13de eeuw hadden gesticht? In beide gevallen bleef en blijft het Midden-Oosten de inzet van een joods-christelijk-islamitische krachtmeting zonder voorgaande. Uiteindelijk zal het lot van de drie monotheïstische religies in Jeruzalem beslecht worden. Voor alle drie is Jeruzalem de kern van de zaak, de inzet van de strijd en de sleutel voor een vreedzame of apocalyptische wereld. De meest heilige stad van joden, christenen en moslims is ook de meest omstreden stad. Daar en uitsluitend daar zal beslist worden of de drie monotheïstische tradities vreedzaam en rechtvaardig kunnen samenleven. Wacht ons een oorlogszuchtige wereld die Jeruzalem nog radicaler vernietigt dan de Romeinen in de jaren 70-135? Of wordt het

een wereld waarbij de drie monotheïstische religies het voortouw nemen voor een nooit geziene verzoening?

Dit boek valt in twee delen uiteen. Enerzijds ligt de nadruk op de kruisvaarders die van de 11de tot de 13de eeuw Latijnse vorstendommen vestigden in het Midden-Oosten. Die vorstendommen drukten een blijvende stempel op de latere Franse en Engelse belangstelling voor het Midden-Oosten: de twee Europese mogendheden die in 1918 het centrum van de wereldgeschiedenis gewoon onder elkaar verdeelden. Tegelijk situeert dit boek de Latijnse kruistochten in het veel bredere perspectief van 'heilige oorlogen' en vormen van religieus geïnspireerd geweld in de drie monotheïstische religies. De kruistochten in de jaren 1096-1291 vormden slechts een momentopname van de joods-christelijk-islamitische krachtmeting die eraan voorafging en erop volgde.

Dit boek mikt dus zowel op de kruistochten als op hun religieuze voorgangers en navolgers, die zich zowel met joodse, christelijke als islamitische veren tooiden. Vandaar dat dit verhaal start met de middeleeuwse kruisvaarders. Maar het vervolgt met enkele *flash-backs* – de Byzantijnse kruistochten, de Hebreeuwse heilige-oorlogstraditie en de islamitische jihad – die het historische kader schetsen waarin de kruistochten konden gedijen. Naderhand neemt dit boek de chronologische lijn weer op om via de middeleeuwse riddersordes en de christelijke heroveraars van het Iberisch schiereiland en de Spaanse en Portugese *conquistadores* het spoor van de kruisvaarders te volgen tot in de wereld van vandaag. Dat blijft immers een wereld die vele vormen van religieus geïnspireerd geweld vertoont – oorlogen, terreuraanslagen, terechtstellingen – en die er niet in slaagt dit geweld effectief aan banden te leggen. Omdat de drie monotheïstische religies nog niet in staat zijn om hun vele raakpunten te valoriseren en hun meest ingrijpende verschillen te overbruggen.

Deus lo vult, God wil het

*De geschiedenis is een fabel
waarover men het eens is*

NAPOLEON BONAPARTE

Het was een donderslag bij heldere hemel toen paus Urbanus II in de herfst van 1095 in het Franse Clermont-Ferrand (Auvergne) de hele christenheid opriep om de wapens op te nemen tegen de Seldjoekse Turken die in die dagen Jeruzalem in handen hadden. Urbanus, alias de Frankische ridder Odon de Châtillon, was een benedictijnermonnik van Cluny. Tegelijk was hij volgens de Nederlandse kardinaal De Jong 'de paus die alle Franse ridderidealen in zich had opgenomen.'

Dat Urbanus II in de herfst van 1095 met zijn Normandische lijfwacht in Clermont-Ferrand opdook, de hoofdstad van de Auvergne, was redelijk toevallig. Aanleiding voor de reis van Urbanus naar Zuid-Frankrijk was een vraag van de Byzantijnse keizer Alexius I Comnenus die in het voorjaar van 1095 gezanten stuurde naar de synode van Piacenza, bij Milaan. De hulpvraag van de keizer werd ingegeven door de opmars van de Turken in Klein-Azië. Pas tot de islam bekeerd, veroverden de Turkse Seldjoeken in 1055 de islamitische hoofdstad Bagdad. Daar noemde de Turkse leider Togrul Beg (990?-1063) zichzelf het eerst de *sultan* of seculiere leider van het islamitische rijk. Aanvankelijk hadden de Turken de handen vol in Syrië en Mesopotamië. Tot ze in 1071 onder een neef van Togrul Beg een groot Byzantijns leger versloegen ter hoogte van Manzikert, bij de stad Van. In Constantinopel sloegen toen al de stoppen door. Want in geen tijd stonden de Turken aan de Bosporus, waar ze 'het sultanaat Rum' vestigden met Nicea, thans de Turkse stad Iznik, als

hoofdstad. De dreiging was voor Constantinopel, gewoon aan de overkant van de Bosporus, dan ook erg reëel en bijzonder nabij.

Wel moesten de Turken in de late 11de eeuw in Palestina de macht delen met de sjiiitische Fatimiden in Caïro, gezworen tegenstanders van de soennitische Abbasiden in Bagdad. In die machtsstrijd werd Jeruzalem om beurten door de Turken en de Fatimiden bezet. Redenen genoeg voor de Byzantijnse keizer om Latijnse hulp in te roepen om in Klein-Azië de Turkse opmars te stoppen en in Palestina Turken en Fatimiden op afstand te houden. Want Palestina was nog een overwegend christelijke landstreek, ook vier eeuwen nadat Arabische troepen er de Byzantijnse legers verdreven hadden.

Al op de synode van Piacenza leek Urbanus geneigd om het Byzantijnse hulpverzoek positief te beantwoorden. Ongetwijfeld herinnerde de paus zich nog 'het grote schisma' tussen de kerken van Oost en West van 1054, toen paus en patriarch elkaar excommuniceerden. Mogelijk hoopte hij die grote scheur nog te kunnen dichten. Maar als ridder rekende hij het meest op zijn Normandische en Frankische bondgenoten. Vandaar dat Urbanus in de zomer van 1095 in Zuid-Frankrijk opdook. Daar kon hij in politiek-religieuze zaken altijd terecht bij zijn oude vrienden Adhémar de Monteil, bisschop van Le Puy-en-Velay ten zuiden van Lyon en Saint-Etienne en graaf Raymond IV van Toulouse, beter bekend als Raymond de Saint-Gilles. Allicht inspireerden Monteil en Saint-Gilles de paus tot het bijeenroepen van een tweede synode in één jaar, deze keer eind november in het nabije Clermont-Ferrand.

Clermont-Ferrand

In Clermont-Ferrand werd Urbanus op 18 november volgens kardinaal De Jong opgewacht door 14 aartsbisschoppen, 200 bisschoppen en 400 abten uit het hele Frankrijk. Op de voorlaatste dag van de synode, op 27 november, werden ook vele graven en hertogen, prinsen en ridders in Clermont verwacht, om er de slotplechtigheid van de synode bij te wonen. De toenmalige Franse koning Filip I was er niet bij. Die was pas door Urbanus geëxcommuniceerd omdat hij zijn wettige eega had verstoten. De roomse keizer Hendrik IV was evenmin van de partij. Die was al in 1076, in het vuur van de investituurstrijd, door paus Gregorius VII geëxcommuniceerd. Overigens waren graven en hertogen in de 11de eeuw vaak machtiger figuren dan de nog zwakke koningen.

Het is bij die gelegenheid dat Urbanus, staande op een stellage op het marktplein van Clermont, de aanwezige prinsen en ridders plechtig opriep

om 'onze broeders uit het Oosten te hulp te komen en om het middelpunt van de aarde en het tweede paradijs van de ongelovigen te bevrijden'. De precieze bewoordingen van deze historische toespraak werden niet opgetekend. Evenmin weten we wie de *ghostwriters* waren die Urbanus inspireerden. Wel tekenden vier contemporaine kroniekschrijvers – onder wie Robert le Moine en Fulcher van Chartres – flarden van zijn toespraak naderhand op. Centrale thema's waren volgens de Britse mediëvist Thomas Asbridge de solidariteit met 'onze broeders in het Oosten', de militaire bescherming van de pelgrims die 'het goddelijk recht' hadden ongehinderd in Palestina de heilige plaatsen te bezoeken en de militaire verdediging en herovering van het Heilig Land. Omdat dat Heilig Land, nog hoofdzakelijk door christenen bewoond, 'een christelijk erfgoed' was dat recht had op zelfverdediging en ondersteuning.

Van een *kruistocht*, in de latere betekenis van het woord, was in Clermont-Ferrand nog geen sprake. Wel was een rood kruis met vier gelijke delen van meet af aan het embleem van de kruisvaarders. De felste krijgers lieten zelfs een kruis in hun voorhoofd branden, als zichtbaar bewijs van hun toewijding aan de goede zaak. Volgens Urbanus ging het 'in tegenstelling tot de heilige oorlog van de moslims' om 'een rechtvaardige oorlog, het werk van God, onder Zijn leiding'. In de traditie van Sint-Augustinus (354-430) kon alleen de legitieme heerser met de juiste intenties en rekening houdend met de ernst van de feiten 'een rechtvaardige oorlog' afkondigen. Dat de paus aan die voorwaarden voldeed, werd door geen enkele tijdgenoot betwijfeld.

Nog opvallender was dat Urbanus alle deelnemers 'de vergeving van hun zonden en de kwijtschelding van alle tijdelijke straffen' in het vooruitzicht stelde, wat ze ook op hun kerfstok hadden, 'indien zij, hetzij onderweg hetzij in de strijd tegen de heidenen, het leven lieten'. Die 'tijdelijke straffen' waren hoogst actueel in de 11de eeuw toen men net 'het vagevuur' had uitgevonden als plaats 'tussen tijd en eeuwigheid' waar die straffen nog moesten uitgeboet worden. 'De volle aflaat' die de paus voor de kruisvaarders in het vooruitzicht stelde, was dan ook bijzonder aantrekkelijk voor gelovige krijgers die als ze sneuvelen meteen naar de hemel gingen. Volgens Asbridge was die volle aflaat dan weer het bewijs dat het wel degelijk om 'een heilige oorlog' ging 'die de deelnemers van al hun zonden reinigde'. 'Een unieke combinatie van een pelgrimage met een veldtocht, een gewapende bedevaart, het prototype van geheiligd geweld.'

De aantrekkingskracht van die volle aflaat zal een verlichte geest nooit begrijpen. Maar hij paste als gegoten bij een eeuw die, zeker in het Latijnse Westen, als geen ander door een schuld- en offertheologie geobsedeerd was.

Gangmaker van die nieuwe theologie was natuurlijk een benedictijnse tijdgenoot van de eerste kruisvaarders, Anselmus van Candia, in de jaren 1089-1109 aartsbisschop van Canterbury. Leerde Anselmus, de meest invloedrijke theoloog van zijn tijd, niet dat elke zonde door God bestraft en beboet werd? Het was een straf die gelovige zielen zelfs nog in het hiernamaals – in het vagevuur – moesten uitboeten. Tenzij een volle aflaat, de religieuze superprijs die elke kruisvaarder met zich mee kreeg, alle tijdelijke schulden en straffen volledig kwijtschold.

Ook werd in de vroege 12de eeuw veel geloof gehecht aan het verslag van een jonge tijdgenoot van Urbanus, de Engelse monnik William van Malmesbury, die in Engeland beschouwd wordt als ‘de grootste middeleeuwse historicus sinds Beda Venerabilis’. Volgens Malmesbury, in de jaren 1190 herontdekt door de Nederlands historicus Pim den Boer, ging paus Urbanus in Clermont-Ferrand uitvoerig in op ‘de benarde situatie’ waarin de christenheid verkeerde. ‘Zo hebben de vijanden van God Syrië, Armenië en geheel Klein-Azië in bezit genomen. Zij misbruiken het graf van onze heer en laten onze pelgrims betalen voor toegang tot Jeruzalem. Dat is al erg genoeg, maar bovendien hebben de vijanden een veel groter deel van de aarde in hun bezit. Zij bewonen geheel Azië dat met recht door onze voorouders al beschouwd werd als de helft van de aarde. In Azië is het christendom voor het eerst tot bloei gekomen. In Azië, twee uitzonderingen daargelaten, hebben alle apostelen het leven gelaten. De christenen die thans nog in Azië over zijn, leiden een armoedig bestaan, moeten belasting betalen aan hun vijanden en verlangen naar de vrijheid die ze verloren hebben. Ook Afrika hebben de vijanden al meer dan tweehonderd jaar met de wapenen in bezit. En zelfs ons deel van de wereld [Europa] behoort maar voor een klein deel aan de christenen. Want wie zal het in zijn hoofd halen om die barbaren in het noorden christenen te noemen die op verre eilanden wonen en als walvissen hun voedsel zoeken op de IJszee? Maar zelfs dit kleine deel van Europa dat van ons is, wordt door de Saracenen en de Turken bedreigd.’ Saracenen, mogelijk afgeleid van het Griekse *sarakenoi* voor ‘zij die in tenten wonen’, bleef de middeleeuwse benaming voor Arabische moslims.

Andere getuigen herinnerden zich de forse uithalen van paus Urbanus aan het adres van alle moslims. Zo citeert Asbridge kroniekschrijver Robert le Moine die Urbanus onder meer in de mond legt dat ‘een Gode absoluut onwelgevallig volk het land der christenen [Palestina] is binnengevallen en er de bevolking te vuur en te zwaard heeft vervolgd en geplunderd. Met hun vuige praktijken hebben zij de altaren bezwadderd en geschonden. Ze hebben de

christenen besneden en het besnijdenisbloed aan de altaren gesmeerd of in de doopvonten gegoten. (...) Aan wie anders valt de taak toe deze toestand te wreken en op te heffen dan aan u, die door God meer dan alle andere volkeren begiftigd zijt met luisterrijke krijgsroem, grenzeloze moed, behendigheid van lijf en leden en de kracht om iedereen tot deemoed te dwingen die zich tegen u verzet'. Volgens Le Moine haalde Urbanus in Clermont fel uit naar 'dit ongelovige en terecht verachte ras', 'deze gedegeneerden zonder enige menselijke waardigheid' en 'deze vuige slaven van de duivel'. Petrus Venerabilis en Joachim van Fiore ontmaskerden Mohammed in de 12de eeuw als 'de antichrist' of de grootste vijand van alle christenen. 'Na 1095 wordt de moslim de ongelovige bij uitstek', vond de belangrijkste Britse historicus van de kruistochten Steven Runciman. 'Erger dan de heiden, want dat is nog een potentiële christen en nog erger dan de Jood, de absolute antichrist.'

De antichrist, een figuur uit de Openbaring of Apocalyps van Johannes, was in de 11de eeuw bijzonder populair, de eeuw die werd ingeluid door 'het duizendste jaar van de incarnatie' (de menswording van Christus), aldus de Franse mediëvist Georges Duby, 33 jaar later gevolgd door 'het duizendste jaar van zijn verrijzenis'. Dan zou 'de antichrist' opstaan om de eindstrijd aan te gaan met 'de ware gelovigen'. Vooral de Engelse dichter en schrijver Henry Treece hoorde in de toespraak van Urbanus een apocalyptische toon: 'Het einde van de wereld is nabij. De dagen van de antichrist zijn gekomen. Als Christus dan, wanneer hij wederkomt, op zijn weg in het Oosten geen christenen meer vindt, zal er niemand meer zijn om de antichrist het hoofd te bieden.'

Of was het paus Urbanus er om te doen christenen een gemeenschappelijke vijand te geven, zodat ze hun onderlinge vetes en vechtpartijen zouden staken? 'Laat ieder die in het verleden gewend was op zo laaghartige wijze onmin onder de gelovigen te bevorderen, nu optrekken tegen de ongelovigen,' aldus Fulcher van Chartres, geciteerd door Asbridge. 'Laat ieder die vroeger bandiet was, nu soldaat van Christus worden. Laat ieder die vroeger tegen zijn broeders en bloedverwanten vocht, nu wettig strijd leveren met de barbaren. Laat ieder die tot op heden voor een grijpstuiver als huurling optrad, nu een eeuwige beloning oogsten.'

Met apocalyptisch enthousiasme

Wat Urbanus II in 1095 te Clermont ook verkondigde, het sloeg in als een bom. Alsof zijn christelijke tijdgenoten op dit signaal hadden gewacht, trokken nooit eerder zoveel gegadigden met alle mogelijke middelen naar Constantinopel, in de hoop om van daaruit door te reizen naar Palestina. Het ging niet alleen om het ridderleger dat Urbanus op het oog had, maar nog veel meer om enthousiaste gelovigen, arm en rijk, priesters, religieuzen en leken, mannen en vrouwen, die zelfs niet op het ridderleger hebben gewacht om zich via de Rijn en de Donau naar het Oosten te begeven.

De grootste propagandist van dit ongeziene succes was Urbanus zelf, die na zijn optreden in Clermont nog negen maanden in het Frankische rijk bleef om waar hij de kans kreeg zijn boodschap en zijn oproep te herhalen. Zo was Urbanus tussen december 1095 en september 1096 te zien en te horen in Limoges, Le Mans, Bordeaux, Toulouse en Montpellier. Overal riep hij de christenen op om 'naar Jeruzalem te trekken'. Ook bezocht hij tal van benedictijnse abdijen en nam hij nog deel aan twee kerkvergaderingen – in maart 1096 in Tours, in juli in Nîmes – voordat hij uiteindelijk naar Italië terugkeerde. Toen waren de kruisvaarders al op weg naar Constantinopel. Drie jaar later, op 29 juli 1099, is Urbanus in Rome overleden, twee weken nadat zijn kruisvaarders Jeruzalem heroverd hadden.

Ongetwijfeld is dat succes Urbanus boven het hoofd gegroeid. Al in het voorjaar van 1096 was vriend en vijand verrast door het optreden van een bevlogen volkspredikant, Pieter de Kluizenaar of Pieter van Amiens, alias *Pierre l'Ermite*. Over de achtergronden van deze kluizenaar is weinig bekend. In elk geval bleek hij een volksmenner die het retorisch vermogen van paus Urbanus nog overtrof. Gevolgd door een aangroeiende karavaan van haveloze meelopers, nauwelijks bewapend en zonder enige gevechtservaring, toog Pieter al in maart 1096 op weg naar het Heilig Land. De meelopers waren niet te tellen, want velen haakten af of werden onderweg uitgeschakeld. Omdat vele dorpen en steden het niet pikten dat deze haveloze bende alles roofde wat er te roven viel. Ze trokken op in gespreide slagorde, want elke vorm van discipline was hun vreemd. Ook de omvang van dit volksleger is giswerk. Zo had Runciman het over 20.000 mannen en vrouwen, volgens Treece mogelijk 300.000, van wie er maar 100.000 Constantinopel bereikten.

Het waren deze volksbendes die zich op hun passage doorheen het Rijnland het eerst aan de Joden vergrepen. 'Waarom hier de Joden sparen om ginder de moslims te gaan bestrijden?' klonk het. Waren dat niet even grote vij-

anden van het christendom? Op vele plaatsen in het Rijnland werden alle Joden gedood die weigerden 'zich meteen te laten dopen'. Nooit eerder werden in het Westen zoveel Joodse gemeenschappen aangevallen en uitgeroeid, al was dat niet de bedoeling van de bisschoppen die zich uitdrukkelijk van deze volksbendes distantieerden.

Maar Pieter de Kluizenaar keek niet om. Met tienduizenden volgelingen trok de volkspredikant via Beieren en Hongarije naar Belgrado en Sofia. Al op 1 augustus 1096, het ridderleger moest nog vertrekken, stond het haveloze volksleger – volgens Treece een mengeling van een kruistocht en een boerenoorlog – voor de muren van Constantinopel. Omdat hij opmerkte dat 'ze in een staat verkeerden die met strijdvaardigheid niets te maken had' liet de Byzantijnse keizer het volksleger met de keizerlijke vloot meteen over de Bosporus zetten, waar de overlevenden al in oktober 1096 door de Turken werden uitgeroeid. Alleen Pieter de Kluizenaar zelf, die wijselijk in Constantinopel was gebleven, overleefde de slachting.

Het succes van het ridderleger was al even aangrijpend. Aanvankelijk dacht paus Urbanus naar verluidt aan een relatief kleine troepenmacht van Zuid-Franse of Provençaalse ridders, versterkt door zijn geliefde Normandiërs. Die troepenmacht zou geleid worden door zijn vrienden Adhémar de Monteil, als bisschop de religieuze leider van de kruisvaarders en Raymond de Saint-Gilles (Toulouse) die de militaire leiding zou voeren. Nog in Clermont had Urbanus als vertrekkdatum 15 augustus 1096 voorgesteld. Dan hadden de ridders de handen vrij om eerst 'hun tijdelijke zaken' te regelen, hun wapens op te blinken en nog de oogst binnen te halen.

Maar zoveel ridders voelden zich *geroepen* dat er in de zomer van 1096 al sprake was van vier legers die elk hun eigen bevelhebber volgden omdat de bevelhebbers het zelden met elkaar eens raakten. Zo trokken de ridderlegers in gescheiden orde op naar Constantinopel. Elke strijdmacht stond in voor zijn eigen kosten en was aan geen andere legerleider verantwoording verschuldigd. Het eerste leger dat op 23 december 1096 in Constantinopel arriveerde, omvatte de kruisvaarders uit Lotharingen en Brabant en volgde de Donau om via Wenen en Belgrado de Balkan te bereiken. Aanvoerders van deze eerste strijdmacht waren Godfried van Bouillon, hertog van Neder-Lotharingen en diens broer Boudewijn van Boulogne. Godfried stak in februari 1097 ook als eerste de Bosporus over en sloeg zijn tenten op aan de Golf van Nicomedia. Pas in april 1097 volgden de drie andere kruislegers.

De Zuid-Franse ridders – *les croisés du Midi* – werden, zoals paus Urbanus gehoopt had, geleid door Raymond de Saint-Gilles, graaf van Toulouse. Deze

tweede strijdmacht trok via Genua naar Venetië, om van daaruit de Dalmatische kust te volgen tot Cattara (Albanië). De derde strijdmacht omvatte de Noord-Franse ridders geleid door een broer van de Franse koning, Hugues de Vermandois, de graaf van Vlaanderen, Robrecht van Jeruzalem en Robert van Normandië, een zoon van Willem de Veroveraar. Dit derde leger trok via Lyon naar Genua, volgde dan de Middellandse Zeekust van Italië tot Rome, om van daaruit naar Bari over te steken en over te varen naar Dürres. De Normandiërs van Sicilië en Zuid-Italië vormden een vierde kruisleger, geleid door Bohemund van Tarente en diens jonge neef Tancredo II de Hauteville. De Italiaanse Normandiërs, vanuit Zuid-Italië overgevaren naar Avlona, ten zuiden van Dürres, kenden de wegen naar Constantinopel nog het best, maar ze werden daar ook het meest gevreesd, omdat ze de Byzantijnen jarenlang zo fel bestreden hadden.

Het aantal kruisvaarders dat zich in het voorjaar van 1097 in Constantinopel meldde, werd door Runciman op 60.000 tot 100.000 geraamd. Treece heeft dan weer de hoogste cijfers, wel 600.000, het voetvolk en tal van *non-combattanten* inbegrepen. Misschien stond kardinaal De Jong nog het dichtst bij de waarheid en ging het om 200 à 300.000 deelnemers, onder wie een grote groep ambachtslui als logistieke ondersteuning. In elk geval was het voor het toenmalige Europa een forse strijdmacht. Volgens Asbridge ging het om 'de grootste strijdmacht die West-Europa sedert het einde van het West-Romeinse rijk op de been had gebracht'.

Zelfs de Byzantijnse keizer Alexius, de keizer die het Latijnse Westen in 1081 en in 1095 te hulp had geroepen, was onder de indruk van zoveel strijdbaarheid maar nam meteen zijn voorzorgen. Zo liet hij alle leiders van de kruistocht – zelfs de weerbarstige Bohemund van Tarente – een eed van trouw afleggen. Aan de keizer welteverstaan, met alle wederzijdse verplichtingen van de *vazaliteit*, gekoppeld aan een plechtige belofte om 'iedere stad, ieder land en iedere vesting die ze in de toekomst zouden onderwerpen en die ooit tot het Byzantijnse rijk had behoord, in handen te geven van een door de keizer aangewezen functionaris'. Daar hadden de vier kruislegers en allicht ook paus Urbanus, duidelijk andere meningen over. Met uitzondering voor Nicea, de eerste stad die de kruisvaarders ten zuidoosten van de zee van Marmara voor de Byzantijnen heroverden, werd geen door de kruisvaarders veroverde stad in Syrië en Palestina ooit aan de Byzantijnen teruggegeven. Het was het begin van een onuitroeibaar wederzijds wantrouwen tussen Byzantijnen en Latijnen dat alle kruistochten verpestte en dat uiteindelijk in 1204 leidde tot de Latijnse verovering en plundering van Constantinopel zelf.

Toen al was Constantinopel veruit de grootste Europese stad, met een half miljoen inwoners tien keer groter dan de grootste steden in het Westen.

Jeruzalem bevrijd

Het kruisvaardersbeleg van Nicea, in mei-juni 1097, was de echte start van een van de meest bizarre militaire exploitaties in de middeleeuwen. Bizar omdat de kruislegers numeriek gesproken geen schijn van kans maakten tegen de Turkse legers, die toen al het grootste deel van Anatolië beheersten. Nicea, zo dicht bij Constantinopel, was in 1097 al de hoofdstad van het Turkse sultanaat *Rum*, de Arabische benaming voor 'het land van de Romeinen'. De zwaar versterkte stad, omgeven door een tien meter hoge verdedigingswal van vijf kilometer lang, met meer dan honderd torens, hadden de kruisvaarders niet kunnen veroveren zonder de directe steun van de Byzantijnse vloot die de Zee van Marmara beheerste. Bizar waren ook de afstanden, een tocht van tweeduizend kilometer, van Constantinopel tot Jeruzalem, doorheen een gebied dat weinig kruisvaarders ooit gezien hadden. Ze werden voortdurend bestookt door onzichtbare tegenstanders die 'vanuit het niets' tienduizenden combattanten in de strijd wierpen.

In het voordeel van de kruisvaarders speelde wel de legendarische verdeeldheid van hun Turkse en Arabische tegenstanders. Die hadden vanuit Bagdad en Ispahan wel enorme gebiedsdelen veroverd, maar de *baronnen* van het sultanaat – lokale potentaten, vaak *emirs* of *atabegs* genoemd – waren al even verdeeld als de feodale machthebbers in het Westen en de vier kruislegers zelf. Van het tweehoofdige gezag waar paus Urbanus van droomde, onder een militaire en een geestelijke leider, kwam weinig in huis. Zeker niet nadat Adhémar de Monteil, de eerste 'pauselijke legaat' van de eerste kruistocht, al in 1098 in Antiochië stierf. Alleen beseften de kruislegers wel degelijk dat ze 'in een zo vijandige omgeving' uitsluitend konden overleven door in uiterste nood toch de handen in elkaar te slaan. Dat deden ze onder meer op 1 juli 1097 nabij de stad Doryleum, het latere Eskisehir op de hoogvlakte van Anatolië, waar ze 'op het nippertje' een groot Turks leger versloegen.

Een volgende test was het kruisvaardersbeleg van de stad Antiochië aan de Orontes, de grootste stad in het toenmalige Syrië die in 1097-1098 acht maanden lang door de kruisvaarders moest belegerd worden. De grote en zwaar versterkte stad – beveiligd door twee steile bergen en door de Orontes, omgeven door een vijf kilometer lange verdedigingsmuur, twee meter dik, wel

twintig meter hoog, verdedigd door 360 torens, zes hoofdboorten en een imposante citadel – werd als vrijwel oninneembaar beschouwd. Aangenomen wordt dat de stad door ‘verraders’ – mogelijk Armeense christenen die een poortje openden – aan de kruisvaarders werd overgeleverd. Daarbij genoten de kruisvaarders drie keer van een gelukstreffer. Eerst zetten 13 Genuese schepen in november 1097 extra manschappen, handwerklieden en proviand aan land in Sint-Simeon, de haven van Antiochië die al in handen was van de kruisvaarders. Een tweede gelukstreffer was een Engelse vloot met proviand, bouwgereedschap en handwerklieden aan boord die in maart 1098 tot Sint-Simeon doordrong. En *last but not least* bleek op 28 mei 1098 dat een groot moslimleger – mogelijk 200.000 manschappen – onder de *atabeg* of emir van Mosul, op weg was naar Antiochië om er de belegerde stad te ontzetten. Helaas, voor de moslims, viel Antiochië op 3 juni 1098 in handen van de kruisvaarders. Nauwelijks een dag later, op 4 juni, stond het ontzettingsleger van Mosul voor de poorten. Te laat om er de slachtpartij van de kruisvaarders nog te stoppen. Volgens Asbridge ‘werd de moordlust van de kruisvaarders uitsluitend door hun hebzucht geëvenaard’.

Vanuit Antiochië was het voor de kruisvaarders ‘een vakantietrip’ naar Jeruzalem. Alleen waren de vier kruislegers er niet meer bij. Zo had een strijdmacht onder Boudewijn van Boulogne, broer van Godfried van Bouillon, al in maart 1098 de stadstaat Edessa, aan de Eufraat, veroverd. Boudewijn vestigde er een eerste ‘kruisvaardersrijk’, het graafschap Edessa. Nog in 1098 vestigden Normandische krijgers onder Bohemund van Tarente het vorstendom Antiochië. Ook Bohemund treuzelde dus om naar Jeruzalem op te rukken. Bijgevolg kreeg Godfried van Bouillon de feitelijke leiding van de verdere opmars naar Jeruzalem, stad die hij op 15 juli 1099 veroverde. Godfried vestigde er een Latijns koninkrijk. Zijn belangrijkste rivaal, Raymond de Saint-Gilles, stichtte enkele jaren later een vierde kruisvaardersrijk in de regio, het graafschap Tripoli. De vier kruislegers schiepen in het Midden-Oosten gewoon vier Latijnse vorstendommen.

Weer bepaalde geluk, naast hun onvoorstelbare lef en branie, de opmars van de kruisvaarders richting Jeruzalem. Toen de kruisvaarders op 7 juni 1099 het beleg rond Jeruzalem sloegen, naar verluidt met een troepenmacht van 1300 ridders en 12.000 infanteristen, leek de stad vrijwel niet in te nemen. Met zijn vier kilometer stadswallen, 15 meter hoog en drie meter dik, vijf grote poorten, elk geflankeerd door twee torens, dit alles onder de natuurlijke bescherming van de Judese heuvels en zijn steile hellingen, leek de stad een lange belegering te kunnen doorstaan. Tot op 17 juni 1099 zes schepen, voor

het merendeel uit Genua, in de haven van Jaffa binnenliepen. Meteen stuurden de kruisvaarders 70 ridders en enkele honderden soldaten naar Jaffa om er de versterkingen op te halen. Onder de Genuese zeelieden bevonden zich vele bekwame handwerkslieden die 'touwen, hamers, spijkers, bijlen, houwelen en kapmessen' meebrachten. Met het hout van hun schepen bouwden de kruisvaarders de cruciale belegeringswerktuigen waarmee ze de stad enkele weken later veroverden.

Bovendien bleek de stad pas een jaar eerder door de Egyptische Famitiden heroverd op de Turken. In ruil voor een vrije aftocht naar Ashkelon gaf het Egyptisch garnizoen zich snel over. Een Egyptisch ontzettingsleger van circa 30.000 soldaten, onder de persoonlijke leiding van de Fatimidische vizier op 12 augustus 1099 in Palestina aangekomen, kwam *helaas* twintig dagen te laat. Het ontzettingsleger werd bij Gaza door de kruisvaarders verslagen en moest zich halsoverkop naar Caïro terugtrekken.

De bevolking van de heiligste stad van joden, christenen en moslims kwam er zo goedkoop niet van af. Het bloedbad dat de kruisvaarders op 15 juli 1099 in Jeruzalem hebben aangericht, tart elke verbeelding. Alle niet-christenen, mogelijk 70.000 moslims en joden, volgens Montefiore hooguit 30.000, werden er door de kruisvaarders vermoord of verjaagd. De Joden werden samengedreven in hun synagoge, waar ze levend verbrand werden. Tegelijk werden alle niet-westerse christenen – Grieken, Georgiërs, Armeniërs, Kopten, Syriërs... – uit de stad verbannen. 'Niemand heeft ooit zoveel dode heidenen gezien,' schreef een anonieme ooggetuige in de *Gesta Francorum*, de oudste kroongetuige van de feiten. 'Er werden geweldige brandstapels van gemaakt en God alleen kent hun naam.'

Volgens deze *Gesta Francorum* verloren op het Tempelplein 'tienduizend Saracenen het leven' maar werden ook elders in de stad 'grote aantal ongelovigen, vrouwen en kinderen inbegrepen, aan het zwaard geregen.' 'Zo wreekten de kruisvaarders de smaad die Christus werd aangedaan!' aldus de vermoedelijke auteur van de *Gesta* (Willem van Tyrus, alias Guillaume de Tyr). 'Daarna begaven ze zich barrevoets, weeklagend en zuchtend naar alle plaatsen in de stad waar Christus tijdens zijn aardse leven was geweest.'

Opdracht volbracht. Op 22 juli 1099 riepen de overwinnaars in Jeruzalem Godfried van Bouillon uit tot hun heerser. Godfried wou zich geen koning noemen, 'in de stad waar Christus een doornen kroon had gedragen', wel de 'Verdediger van het Heilig Graf'. *Advocatus Sancti Sepulchri*. Een week later is paus Urbanus II, de initiatiefnemer van de eerste kruistocht, in Rome overleden. Het is weinig waarschijnlijk dat gezanten hem nog de bevrijding van Je-